

SLOVENCİ V ITALIJI

SLOVENES IN ITALY

Among all the Slovene national communities in the neighbouring states, the Slovenes in Italy are the most numerous, but also the most heterogeneous group. Their territory of settlement comprises regions of different political continuities, their inner diversity being the result of historical and ethnocultural circumstances and migration processes, which in the course of time created the Slovenes of Trst/Trieste, Gorica/Gorizia, and Venetian Slovenia, the Slovene communities in Rezija/Resia and Kanalska dolina/Valcanale as members of the autochthonous minority; they also created the new nuclei of Slovene settlements (migrated minority) in the lowland of Friuli, as well as communities of Slovene emigrants and migrant workers in the major urban agglomerations of the Italian North, and last but not least, also a considerable number of transborder daily migrants from Slovenia. The article deals with the numerosness and territorial distribution of the Slovene population in the whole of Italy, their spatial mobility in the conditions of the information society and the openness of the border, as well as various interactions within the community. It specifically exposes the significance of the Slovene border territory population so for Slovenia as for Italy

Keywords: Slovenes in Italy, settlement, Slovene communities

Izmed vseh slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah so Slovenci v Italiji najštevilčnejša a tudi najbolj heterogena skupina. Njihovo poselitveno ozemlje obsega območja različnih političnih kontinuitet, notranja raznolikost pa je rezultat zgodovinskih ter etnokulturnih okoliščin ter selitvenih procesov, ki so jih sčasoma oblikovale v Tržaške, Goriške, Beneške Slovence, na skupnosti v Reziji in Kanalski dolini kot pripadnike avtohtone manjšine, na nova jedra poselitve Slovencev (preseljeno manjšino) v Furlanski nižini, skupnosti slovenskih izseljencev in zdomcev v večjih urbanih aglomeracijah italijanskega severa, ne nazadnje pa tudi znatno število čezmejnih dnevnih delovnih migrantov iz Slovenije. Prispevek obravnava številčnost in prostorsko razporeditev slovenskega življa na območju celotne Italije, njihovo prostorsko mobilnost v pogojih informacijske družbe in odprtosti meji ter različne vrste interakcij znotraj skupnosti. Še posebej izpostavlja vlogo slovenskega prebivalstva v obmejnem prostoru tako za Slovenijo kot za Italijo.

Ključne besede: Slovenci v Italiji, naselitev, slovenske skupnosti

1. UVOD

Le malo območij, poseljenimi s Slovenci, je bilo doslej deležno tolikšne znanstvene pozornosti domačih in tujih raziskovalcev, kakor prav slovenska manjšina v Italiji. Cela vrsta obširnih študij od Čermelja še iz predvojnega obdobja, prek Zwittra, Ferija, do Stranja, Komaca in Bufona od domačih, pa do Minicha in Minghija od prepoznavnih tujih avtorjev, prikazuje strukturo, položaj in probleme slovenske skupnosti in njihovega naselitvenega teritorija iz različnih zornih kotov in znanstvenih disciplin. Brez dvoma je raziskovalce pritegnila raznolikost slovenske skupnosti, tako po jezikovni, družbeni, ekonomski ali antropološki plati, kakor po značaju prostora in ljudi ob meji. Poselitveni prostor slovenske manjšine v Italiji je na etnolingvističnem, pa tudi kulturnem in v zadnjem stoletju tudi gospodarskopoličnem stičišču. Tako v geografskem kot v zgodovinskem kontekstu je to prostor, ki ga brez pretiravanja opisujemo s presežniki. V južnem sektorju sodi med najbolj dinamična območja čezmejnih odnosov (odprta meja), na severu pa je prostor kulturne izolacije, ki je tako močno vplivalo na lokalno prebivalstvo, da se je le -to šele v informacijski dobi pričenjalo dodobra zavedati svojega slovenskega bistva, ne zanikajoč pri tem vseh specifik, ki so jih naložila stoletja različnih kulturnih in političnih vplivov oziroma zavarovanosti pred njimi. To je tudi prostor, kjer je fašizacija italijanske družbe preizkušala koncepte nasilne etnične homogenizacije nad slovenskim prebivalstvom in obenem prostor, kjer se je prvič v Evropi rodil odpor proti fašizmu. Je prostor, kjer je nastal pojem »železne zaves«, a je le dve desetletji pozneje na široko odprl vrata različnim oblikam čezmejnega povezovanja in sodelovanja. Evropi je predstavil koncept odprte meje in podčrtal tudi povezovalno vlogo manjšin v integracijskih procesih. Prav po zaslugi že omenjenih in še drugih avtorjev je primer slovenske manjšine v Italiji prišel v učbenike politične geografije in sicer predvsem zaradi svoje mejnosti, spreminjanja geostrateške teže ozemlja zaradi različnih političnih dejavnikov in slednjč tudi zaradi etnične kontaktnosti prostora (več glej v Bufon, 1992, Bufon, 1995, Bufon, 2001).

V nekaterih dosedanjih študijah smo za primere Slovencev v Avstriji in na Madžarskem opozorili na raznolikost teh skupnosti, ki jih poleg pripadnikov avtohtone manjšine sestavljajo tudi izseljenci iz drugih območij slovenske poselitve ter v zadnjih desetletjih tudi zdomci ter preprosto dejstvo, da se je del manjšine iz različnih razlogov in pobud odseljeval iz avtohtonega območja in oblikoval nova jedra razpršene poselitve (skupaj z izseljenci). O slednjih vemo zelo malo, saj so bile oči znanstvenikov uprte predvsem v območja in skupnosti, ki so tudi sicer pritegovala s svojo politično aktualnostjo in problematičnostjo. Nekateri avtorji, predvsem Bufon (1992) in Stranj (1999) sta v sv svojih delih, sicer posvečenih manjšini, opozorila na selitvene procese in dejstvo, da obstaja tudi

»notranje izseljenstvo«. Prav temu je namenjen ta prispevek, ki želi osvetliti migracijske procese in njihove posledice, torej slovenske skupnosti zunaj območja tradicionalne avtohtone poselitve. Verjetno bi bilo tovrstnih študij več, če bi v Italiji imeli ob statističnih popisih po narodni ali / in jezikovni pripadnosti oziroma rabi jezika. Tako pa se je treba zateči bodisi k starejšim popisom, različnim ocenam števila manjšinske populacije in oceni naravnih ter selitvenih gibanj. Čeprav ne bo mogoče podati statistične slike, kot jo imamo za ostale slovenske skupnosti v drugih državah (ob vsej kritičnosti do metod in načinov statističnega ugotavljanja etnične pripadnosti), je vseeno pomembno opozoriti na številčne in prostorske razsežnosti slovenskega etnosa v Italiji.

Po desetletjih diplomatskih in pravnih prizadevanj so Slovenci v Italiji prvič v zgodovini dobili globalni zaščitni zakon. Čeprav je to šele prvi korak, ki mora najprej dobiti nekatera eksaktnejša določila in s temi stopiti v življenje manjšine, je vendarle uresničil eno od temeljnih izhodišč: vse Slovence v Italiji in ne le doslej priznani jedri na Tržaškem in Goriškem je postavil na skupni imenovalce. Določitev območja, za katerega zakon velja oziroma kjer se izvaja, je bistvenega pomena. Prav zaradi tega je sedaj zelo primerno opozoriti tudi na jedra slovenske prisotnosti izven tradicionalnega območja. Drugi razlog pa so stvarne spremembe v življenju manjšine, ki jih prinašata dinamična informacijska družba in bližnji vstop Slovenije med polnopravne članice Evropske unije. To bo prineslo vrsto olajšanih komunikacij med manjšino in izseljenci na eni ter Slovenci v Sloveniji na drugi strani. Obenem se bo zanesljivo spremenila tudi vloga slovenske manjšine ob administrativni meji.

2. SPREMEMBE POSELITVENEGA PROSTORA MANJŠINE

Poselitveno območje Slovencev v Italiji obsega razmeroma ozek obmejni pas ob slovensko italijanski meji. Čeprav ne posebno obsežen (meri namreč okrog 1800 km²), je ta prostor tako po fizičnogeografskih kakor po družbenih in gospodarskih značilnostih notranje zelo raznolik. Razlikovati je treba predvsem dva dela (severni - Videmsko pokrajino; in južni - Tržaško in Goriško) po svojih prostorskih in družbenoekonomskih lastnostih ter tri (Kanalsko dolino, Beneško Slovenijo, Tržaško z Goriškim vred) glede na kulturnozgodovinsko tradicijo.

Severni, pretežno gorati, redkeje naseljeni in v glavnem podeželski del ima vse značilnosti perifernega območja. Tam naseljena slovenska manjšina je naseljena kompaktno in večinoma tvori lokalno večino; razen v Kanalski dolini. Zaradi obmejne lege in tudi zaradi etničnih svojstev je bil predel gospodarsko zaposavljen in tam živeča skupnost vse do lanskega leta (2001) pravno prezrta. Čeprav se ozemeljsko krepko naslanja na soško dolino in na območja, ki so danes v Sloveniji, je bil ta predel (Beneška Slovenija) precej izoliran. Prometne povezave

so bile zaradi visokih gorskih grebenov zelo redke in slabo prehodne, urbana središča so bila za pogoje agrarne družbe daleč, pa tudi premajhna. Zato so bile tudi potrebe po medsebojni komunikaciji skromne. Goratost območja so še poudarjale globoko zarezano rečne doline, predvsem pa politična razmejitev, ki je ločila »avstrijski« in »beneški« del. Beneška Slovenija je bila slabo povezana tudi z večjimi urbanimi središči v furlanski ravnini, zato je dolgo zadržala vrsto gospodarskih in socialnih, posledično pa tudi etnokulturnih posebnosti. Te lastnosti se čutijo v marsičem še danes (več v Komac, 1994-95 in Komac, 1993). Najbolj izoliran predel pa je brez dvoma Rezija. Dolgo je vanj vodila ena sama pot, in sicer iz doline Bele. Zaradi tega je so modernizacijski procesi zapozneli tukaj še bolj kot kjerkoli drugod na območju poselitve Slovencev. Izolacija je bila tako močna, da je izoblikovala najbolj svojski slovenski dialekt. Zaradi posebnosti so ga dolgo imeli celo za neslovenskega, za nekak otok izolirane priseljene skupnosti (verjetno) zahodnih Slovanov (Rutar, 1899; po Courteney, 1875, in po Černy, 1899). Stranj (1999) in Bufon (1992) omenjata, da prihaja do zavedanja o slovenskem značaju teh območij šele v najnovejšem času. To sicer precej spominja tudi na izolirane »nemške« jezikovne otoke, ki si s standardno nemščino le stežka pomagajo (Steinicke, 1991, Steinicke 1996). Podobne izkušnje ima tudi Stuhlpfarrer (1996). Kanalska dolina je sicer prav tako gorato območje, vendar prometno zelo odprto in že tradicionalno dobro povezano s svetom. Tod poteka izjemno pomembna prometnica (sedaj železnica in avtocesta) iz severne Italije (Benetke) prek beljaškega vozlišča proti Dunaju in naprej na vzhod ter proti Münchnu in v Nemčijo. Kanalska dolina slovi kot eden nižjih in zato zelo ugodnih prometnih prehodov prek Alp, povezujoč pri tem srednjo Evropo in Sredozemlje. Ta predel je bil povezan v prvi vrsti s Koroško (ki ji je do 1918 tudi pripadal) in s Kranjsko. Prometna povezanost je nudila osnove za razmeroma zgodnjo družbeno modernizacijo, oddaljenost od pomembnejših slovenskih središč in način življenja pa nista omogočala močnejšega vključevanja v slovensko narodno gibanje (Venossi, 1996). Družbeni modernizaciji zato med Slovenci ni sledila tudi ustrezna narodna mobilizacija (Klemenčič, 1996). Vendar je bil zaradi specifičnega načina življenja, povezanega s tovorništvom, moška populacija večinoma v stikih s furlanskimi in nemškimi in malo celo italijanskimi elementi, je to močno vplivalo tako na jezikovno kot na narodno diferenciacijo in oblikovanje zavesti (Lük, 1996; Moritsch, 1996; več o tem glej tudi v Šumi, 1996).

Južni del poselitvenega območja na Tržaškem in Goriškem ima povsem drugačne značilnosti, saj gre za pretežno urbaniziran, razmeroma gosto naseljen in komunikacijam odprt svet, ki ga je močno zaznamovala gospodarska in družbena dinamika. Prek tega teritorija potekajo pomembne evropske prometne smeri v smeri proti vzhodu in jugovzhodu, pri Trstu in Trziču pa prehajajo na morje in po njem v svet. Kot pove že ime, sta najpomembnejši jedri slovenske prisotnosti v Gorici in Trstu, kjer predstavljata številčno, dobro organizirano in v lokalno okol-

je dobro vključeno manjšino, medtem ko je bližnje zaledje pretežno slovensko. Podeželski značaj je zaradi pomena in števila sicer nekoliko v ozadju, vendar nikakor ne nepomemben. Njegova vloga se zaradi suburbanizacije v zadnjih dvajsetih letih izrazito krepi, pač zaradi vse tesnejše povezanosti in interakcij znotraj urbano-ruralnega kontinuuma. Odlična prometna in strateška lega je hotrovala naglemu gospodarskemu in prebivalstvenemu razvoju obeh mest, v katerem se je poleg Slovencev iz bližnjega zaledja prihajalo tudi veliko Slovencev iz vsega slovenskega ozemlja ter tudi pripadniki drugih narodov. Tako sta se obe mesti že v obdobju oblikovanja slovenskega naroda v 18. in 19. stoletju zaživele kot izrazito večkulturni aglomeraciji, v katerih je bilo slovenstvo njegov bistveni sestavni in konstruktivni element. Celo več: na etnično stičnem območju slovenskega in hkrati na narodnem robu se je število Slovencev povečevalo, hkrati pa se je dvigala tudi socialna raven slovenskega prebivalstva (Zwitter, Šidak, Bogdanov, 1962). Obe mesti, še posebej pa Trst, sta v slovenski etnos vnašala svetovljansko dimenzijo. Bili sta zato »jedri« v pravem pomenu besede, saj sta na območju avtobtone poselitve omogočali srečevanje lokalne, regionalne in narodne komponente slovenstva na enem območju. Posebej Trst se je razvil v eno gospodarsko najbolj dinamičnih območij nekdanje habsburške monarhije, v katerega so se zgrinjali vsi etnični elementi cesarstva. Tako so že tedaj tržiški Slovenci ne bili le »Primorci«, temveč v opazni meri tudi izseljenci. Prek Trsta pa se je prelivalo tudi veliko število Slovencev, ki so kasneje našli novo domovino v Ameriki, kasneje pa tudi Avstraliji, Argentini in Kanadi. Ne nazadnje sta bili obe mesti tudi most za tiste, ki so pozneje ustalili v različnih italijanskih mestih. Obe mesti sta bili tudi močni jedri slovenskega narodnega gibanja. Zaledje je doživelo zgodnjo socialno preobrazbo, vendar je zaradi moči slovenstva v obeh mestih večinoma zadržalo ali celo okrepiło svoj slovenski značaj. Zelo pomembna je bila široka ozemeljska in seveda tudi dobra prometna povezanost z ostalimi območji slovenske poselitve (Kacin-Wohinz, Pirjevec, 2000). Ta prostor je bil v zgodovini vedno tudi stičišče ali celo presečišče italijanskih in avstrijskih – nemških strateških interesov in teženj. Italiji je pomenil mostišče proti vzhodu (tisto, kar je danes njihova »Ostpolitik«) in sta bili obe mesti neke vrste »sidrišči«. Avstriji (v dobi monarhije) pa je bil predvsem okno v svet, izhodišče oziroma tudi končni cilj. V tej smeri so uresničevali svoj »pohod proti jugu« (Drang nach Süden). Slovensko prebivalstvo je bilo tem načrtom v napoto in so ga skušale oblasti homogenizirati bodisi v nemški bodisi v italijanski kulturni, jezikovni in končno tudi narodni okvir. Nemara je prav križanje teh strateških silnic je ob sorazmerno znatni ekonomski in kulturni moči slovenskega življa temu omogočal preživetje in celo počasno rast.

Zgodovinski razvoj je bil zaradi izjemnega strateškega pomena tega območja vseskozi buren. Do prve svetovne vojne se je odvijal pretežno na ravni izrazite etnične polarizacije, vendar ob še znatni meri strpnosti. Po izbruhu prve svetovne

vojne je območje postalo predvsem predmet strateškega trgovanja, ki se je tedaj - slovenskemu oziroma jugoslovanskemu nasprotovanju navkljub, izšlo v italijansko korist. Nove oblasti so skušale na različne načine diplomatsko osvojeni teritorij pokoriti tudi etnično; ga torej italijanizirati. Ko je v dvajsetih letih 20. stoletja prišel na oblast fašistični režim Benita Mussolinija, so se nasilni poskusi etnične homogenizacije stopnjevali, posebej na področju šolstva in gospodarstva, kar je še dolgo po vojni puščalo posledice (Stupan, 1938, Pahor, 1996, Pahor, 1998). Slovenska manjšina je bila tedaj zelo številčna: po nekaterih ocenah je imela celo okrog 550.000 pripadnikov (Ferenc, Wohinz, Zorn, 1974). Posebej zavrto je bilo šolstvo, raba jezika, kulturno delovanje, da ne govorimo o politični organiziranosti. Zaradi gospodarskih in političnih pritiskov je vsaj okrog 100.000 Slovencev in Hrvatov zapustilo svoja območja in se podalo v čezmorske dežele (Čermelj, 1945; Čermelj, 1938, Erjavec, 1940). Veliko je bilo tudi posamičnih selitev v notranjost Italije. Hitro se je razvilo prvo protifašistično gibanje v Evropi - TIGR. Med drugo svetovno vojno je na območju slovenske poselitve razvilo močno odporniško partizansko gibanje, ki je ob koncu vojne osvobodilo praktično celotno ozemlje avtohtone slovenske poselitve, vendar je moralo po nekajletnih prizadevanjih zaradi mednarodnih pritiskov popustiti (Od fašističnega škvadrizma..., 1978). Šele leta 1955, torej deset let po koncu druge svetovne vojne, je prišlo do današnje razmejitve, a ne še do dokončne rešitve mejnih problemov (Jeri, 1961). Meja je ostro zarezala nekdanj enotno ozemlje in prekinila desetletne tesne vezi med mesti in podeželskimi območji. Mesta so izgubila svoja dosedanja zaledja, obmestni podeželski prostor pa je bil ob oskrbno in zaposlitveno središče. Tržaška kriza je bila podobno kot tista na plebiscitnem ozemlju na avstrijskem Koroškem po prvi svetovni vojni hitro predmet zanimanja političnih geografov, zgodovinarjev, pravnikov, politologov in drugih. Oblikoval se je pojem zaprte meje in »železne zavese«, ki pa jo je nujna vsakdanjih stikov in sodelovanja na lokalni ravni dokončno zlomila v dveh desetletjih (Osimski sporazumi). Meja je dobila na južnem sektorju celo vrsto mejnih prehodov mednarodnega, meddržavnega in lokalnega značaja. Postala je primer ene najbolj odprtih meja v Evropi in zgleden primer čezmejnega sodelovanja. Pri tem je imela slovenska manjšina zelo pomembno vlogo. Pripadniki manjšine so bili pobudniki in nosilci številnih dejavnosti čezmejnega sodelovanja in povezovanja (Bufon, 1994, Jazbec, 1994-95).

Manjšinska družba je doživela izdatno modernizacijo v svojem severnem delu znatno pozneje kot v južnem. Na Goriškem in Tržaškem so bili zaradi odprtosti, urbanega značaja, etnične pomešanosti in visoke stopnje družbene dinamike tudi pripadniki manjšine primorani nenehno prilagajati svojo družbeno strukturo trenutnim razmeram in trendom. Precej agrarna struktura se je obdržala v Beneški Sloveniji vse tja do sedemdesetih let. Furlanski potres leta 1976 je

povzročil v tem predelu veliko materialno škodo in tudi človeške žrtve, vendar je obenem pospešil tudi družbeno in gospodarsko preobrazbo teh predelov. Območje Furlanije je dobilo znatne subvencije, uveljavil se je tudi koncept malih podjetij. Istočasno je zaradi novih možnosti, ki so jih prinesli osimski sporazumi, nastala vrsta mešanih podjetij ter podjetij, ki so se usmerila v različne dejavnosti čezmejnega sodelovanja. Manjšinska skupnost se je začela terciarizirati in se uveljavljati v trgovini, turizmu, gostinstvu, bančništvu, zavarovalništvu in drugih storitvenih dejavnostih. Nova gospodarska dinamika je pospešila medsebojno komunikacijo in posredno krepiti tudi narodno zavest in identiteto manjšine. Vendar je po drugi strani pospešila tudi družbeno integracijo pripadnikov manjšine in s tem njihovo postopno asimilacijo. V tem obdobju se je pričelo množično preseljevanje iz hribovitih predelov Beneške Slovenije na Furlansko ravnino. Oblikovalo se je novo jedro slovenske poselitve, ki se sicer drži starega (avtohtonega) in ima z njim še vrsto stikov in zvez, vendar v njem že prevladuje razpršen model poselitve in večje število mešanih zakonov.

Po padcu socialističnih režimov v Vzhodni Evropi, nastanku novih nacionalnih držav in splošnim odpiranjem meja se je čezmejni tranzit izjemno povečal. Logično je bilo pričakovati, da se bo vloga slovenske manjšine v obmejnem prostoru povečala in odnosi države do nje izboljšali. Manjšina je tedaj razpolagala z dobro organizacijo in sorazmerno močno gospodarsko strukturo, ki si jo je izoblikovala v obdobju po Osimu. Še posebej velika so bila tudi pričakovanja po pomoči iz Slovenije. V začetku devetdesetih let se je močno dvignil pomen trgovine in različnih storitev nižje ravni. Toda obenem je prišlo do propada skoraj celotnega kompleksa mešanih industrijskih podjetij in do ukinitve večjega števila trgovskih podjetij. Tudi Tržaška kreditna banka, ki je bila najpomembnejši oporni steber slovenske skupnosti v Italiji, je prešla v tuje roke. Podobno se je godilo še nekaterim drugim denarnim zavodom. S tem so se zamajali temelji gospodarske moči in socialnega položaja manjšine. Njihov položaj so še poslabšali pritiski desnorsredinskih vlad. Območje slovenske poselitve v Italiji je posledično dosegla neke vrste etnična recesija.

Vključevanje Slovenije v Evropsko unijo in odpiranje nekdanjih socialističnih trgov je v zadnjem desetletju spremenilo tudi strukturo in položaj slovenske manjšine v Italiji. Čeprav ni mogoče zanikati izrazito protimanjšinskega nastopa italijanskih oblasti, je treba vzeti v ozir tudi strateške težnje močnih italijanskih lobi-jev. Močna italijanska podjetja so skušala zajeti čim večje število mešanih podjetij, ki so bila večinoma namenjena čezmejni trgovini in so bila v večinski slovenski lasti. Ta nekdanja mešana podjetja so imela vrsto sodelavcev in sodelavk, ki so bili večši dveh jezikov, kultur, pravnega reda, mentalitete. Po nekaj letih so vzpostavili že relativno dobre odnose tudi v slovanskih deželah Vzhodne Evrope. Razpolagala so torej s primernimi kadri. S prevzemom mešanih podjetij so si tako

velika podjetja zagotovila ne le širjenja v obmejnem prostoru, temveč predvsem ustvarila strateške možnosti prodora na tržišča, ki so jih prej obvladovala mešana podjetja in njihovi slovenski partnerji. Poleg tega so poiskali nove partnerje v Sloveniji in drugih državah. Manjšina se je zato zdela čedalje manj privlačna z vidika delovne sile. Globalizacija je torej na lokalni ravni privedla do osipa manjšinskega gospodarstva, posledice pa so opazne tudi pri zavesti, kulturi, jeziku in identiteti manjšine. Ta je tako postala žrtev lastne modernizacije. V širšem zaledju srednje in vzhodne Evrope je prišlo do bistvenih sprememb vrednotenja ozemlja, ki ga naseljuje slovenska skupnost. Če je bilo to poprej predvsem obmejna cona, se sedaj povečuje vloga tega območja predvsem kot tranzitnega območja.

3. SLOVENCİ V ITALIJI V LUČI ŠTEVILK

Ugotavljanje populacijske moči manjšinskih skupnosti je večni mik a tudi past etničnih študij. Število in gostota poselitve manjšine sta dostikrat kriterija dodeljevanja pravic. Zato skušajo različne strani v klasičnem trikotniku manjšina - večina - »matica« dokazovati zase najbolj »ugodno« število in prostorsko razporeditev. Zgodovina proučevanja manjšin je zato dostikrat zgodovina izdelovanja novih in novih kriterijev ugotavljanja etnične pripadnosti, postavljanja argumentov in protargumentov. Povsem običajna podoba je, da imamo o eni in isti populaciji istočasno več različnih ocen. Vsekakor je treba priznati, da je ugotavljanje številčnosti težavno opravilo, ne glede na to, ali imamo na razpolago popise ali ne. Nemara je prav pritrditi Klemenčiču, ki na podlagi številnih empiričnih proučevanj manjšin v širšem slovenskem etničnem in kulturnem prostoru trdi, da noben popis ni povsem zanesljiv in noben kriterij dovolj natančen in preverljiv, da bi se mogli povsem zanesiti nanj (Klemenčič, 1990; glej tudi Grafenauer, 1990). Podobno je tudi z ocenami: te utegnejo biti še bolj vprašljive, posebej v prostorsko mobilni postindustrijski družbi, kjer je zaradi številnih mešanih zakonov, znatne etnične pomešanosti in številnih prehajanj med jasno razpoznavnimi narodnimi identitetami zelo težko uvrstiti posameznika zgolj v eno narodno skupnost (Bufon govori v svojem delu o interetničnem kontinuumu). Etnična meja je zato vselej nejasna.

Kljub navedenim težavam je vredno tvegati določeno nenatančnost in opredeliti številčno moč in prostorsko razporeditev manjšine. Popisni podatki in različne ocene so - seveda po kritičnem pretresu - pomemben pripomoček pri opredeljevanju strukture, problemov in procesov manjšine in ne nazadnje tudi vloge manjšine v prostoru in družbi.

Slovenci v Italiji sodijo med številčnejše in dobro organizirane manjšine, ki ima v različnih območjih poselitve različne izkušnje s svojim manjšinstvom. Slovenci v Beneški Sloveniji so bili stoletja v okvirih Beneške republike, nato za

krajši čas v Habsburškem cesarstvu in po letu 1866 v Italiji. Razvili so močno lokalno in regionalno identiteto, navezano na narečje in ljudsko kulturo. Zaradi naravne in predvsem politične izolacije od ostalih območij poselitve Slovencev se je slovenska narodna identiteta in zavest oblikovala nekoliko pozneje. Opredeljevanje številčnosti Beneških Slovencev je bilo odvisno predvsem od razpoznavanja značilnih »neromanskih« (in torej slovenskih) elementov. Na Goriškem in Tržaškem je bilo slovenstvo povsem prepoznavno tako na ravni ljudske kulture in narečja kakor tudi na ravni visoke kulture. Do razlik v opredeljevanju številčne moči je prihajalo zaradi že tradicionalne etnične pomešanosti v urbanih okoljih, medtem ko je bilo podeželje dosti jasneje opredeljivo.

Italija sodi med države, ki so že razmeroma zgodaj odpravile ugotavljanje narodne in jezikovne pripadnosti s statističnimi popisi; zadnji je bil leta 1921 (in še ta je ugotavljal jezik v družini (družinskega poglavarja) in so prikazane številke rezultat preračunavanj. Za nekatera območja in popise so raziskovalci opravili revizije. Večina raziskovalcev, ki je skušala podati celovitejši pregled situacije in problemov te manjšinske skupnosti, je opredelila tudi številčno moč in razvoj manjšinskega prebivalstva. Doslej je najtemeljitejši pregled statističnih popisov in ocen za območja slovenske poselitve v Italiji opravil Stranj (1999). O starejših popisih in ocenah slovenskega prebivalstva je mogoče najti v Zwittrovem delu »Oko Trsta« iz leta 1945 (Zwitter, Novak, 1945). Gradivo je bilo pripravljeno kot eno od podlag za diplomatska prizadevanja po drugi svetovni vojni. Precej podroben pregled prebivalstvenega in tudi socialnogospodarske strukture prebivalstva je pripravil Bulon (1992). Prostor žal ne dopušča obširne razprave o problematiki ugotavljanja števila Slovencev v Italiji, zato v nadaljevanju podajamo nekatere popisne rezultate in različne ocene števila Slovencev (tabela 1).

Tabela 1: Popisni podatki in ocene števila Slovencev po območjih

Leto / opomba	Kanalska dolina	Rezija	Terske doline	Nadiške doline	Goriško	Tržaško	opombe
1880 popis	2482				11480	35944	
1890 popis	2487				12976	37753	
1900 popis	2160	3592	9998	15844	14540	35798	V Beneški Sloveniji 1901
1910 popis	1682	4671	12986	18521	20624	68718	Trst revidiran, v B.S. 1911
1921 popis	1101	2796	14350	16789	15591	37030	Preračunano iz družin
1936 popis	1155				11463	36147	tajni popis
1951 ocena	1516	3358	8167	14769	10984	39145	Dolhar /Kanalska dolina
1975 ocena	1268	2199	4666	8882	10531		Valussi in drugi
1981 ocena	1200	1471	4500	7892	11000	25000	vladna ocena
1981 ocena	1500	1500	5000	8000	17000	40000	ocena SLORI

Viri: predvsem Bulon, 1992 in Stranj, 1999

Po podatkih statističnega popisa iz leta 1910 je bilo skupno okrog 129.500 Slovencev (Bufon, 1992). Podobno številko navaja tudi Pirjevec v svoji knjigi (Pirjevec, 2000) in sicer 129.661. Zwitter in Novak (1945) navajata v svojem delu višje številke, kar pa je predvsem posledica seštevavanja Slovence in Hrvatov. Do razlik med avtorji prihaja zaradi vključevanja oziroma izključevanja nekaterih robnih občin, v katerih je slovensko prebivalstvo sicer prisotno, je pa lokalno v manjšini. Zelo velike razlike nastopajo na območju Beneške Slovenije. Čermelj navaja podatke od 33.932 kot najnižje (vključno z Rezijo), prek ocene po Musoniju (35.000) do nad 50.000, celo do 60.000 (Čermelj, 1953, 12-19, Rutar 1899). Kasnejše ocene so število pripadnikov zmanjševale, z izjemo krajšega obdobja po drugi svetovni vojni, ko so skušali dokazovati tudi do 120.000 Slovencev. Pirjevec navaja med 99.000 in 101.000 (Pirjevec, 2000). Po ocenah italijanske vlade iz leta 1981 je bilo na območju avtohtone poselitve še dobrih 52.000 Slovencev, z upoštevanjem še novega poselitvenega jedra v Furlanski nizini pa dobrih 61.000. Skoraj istočasno so številčnost lastne populacije ugotavljali tudi na SLORI in ocenili le-to na okrog 83.000 oseb. Ocenjevanje števila na podlagi znanja jezika je dalo še nekoliko višje vrednosti, to je med 90.000 in 100.000 (Bufon, 1992, 62). Pojavljajo pa se tudi ocene do 120.000 (Die Minderheiten..., 1994). Če upoštevamo, da živi danes na območju avtohtone poselitve Slovencev v Italiji okrog 430.000 prebivalcev, znaša delež manjšinskega prebivalstva med 12% (po vladni oceni) do 19 % (ocena SLORI) ali celo okrog 23 %, če upoštevamo najvišje ocene. Povsem pričakovano so razlike med različnimi ocenjevalci največje na območju Trsta (zaradi velikega števila oseb, ki jih je v urbanem območju težje slediti) in Beneške Slovenije (zaradi težav pri določanju kriterijev, kdo je lahko opredeljen kot »Slovenec«). V podeželskih občinah je slovenskega prebivalstva posebej v goratem in hribovitem svetu še nad 50 % ali vsaj nad 30 %, v mestih pa med 10 in 30 %.

Posebne pozornosti pa so vredne ugotovitve Bufona in Stranja o širjenju poselitvenega območja manjšine iz hribovitega ruralnega zaledja na sunurbana in urbana območja v ravnini. Oba avtorja sta si pomagala deloma z migracijskimi statistikami, deloma z ugotavljanjem znanja jezika in deloma z analizo telefonskih imenikov (priimki iz območja Beneške Slovenije, ki jih je mogoče najti na novih območjih). Ta sicer okorna in zamudna metoda je dala kar zanimive rezultate. Tako navaja Bufon v že omenjenem delu vladno oceno 9300 oseb ter oceno SLORI na 10.000 oseb. Stranj poroča o razponu ocen med najnižjo 7470 in najvišjo 13.832 oseb (Stranj, 1999, 180, Stranj, 1990). Drugo območje doseljevanja je na stiku Krasa in izliva Soče pri Trziču (Laško). To jedro je manjše, vendar ne nepomembno. Očitno sta bili obe območji cilj slovenskega prebivalstva že prej, le da so sproti tonili v asimilacijo.

4. SLOVENCİ ZUNAJ AVTOHTONEGA OBMOČJA

Poselitveno območje Slovencev v Italiji je doživljalo močne selitvene tokove. Do prve svetovne vojne se je prebivalstvo, tudi Slovenci iz bližnjega zaledja in iz ostalih območij, v glavnem doseljevali, mnoge pa je pot vodila naprej v čezmorske dežele in v notranjost Italije. Tržaško in Goriško sta bili imigracijski in tranzitni območji. Tako je že tradicionalno prihajalo tudi do selitvenih gibanj proti najpomembnejšim urbanim in gospodarskim središčem Italije. Število preseljenih je vsekakor obsegalo več tisoč ljudi in je vse prej kot zanemarljivo. Kasnejši selitveni tokovi so število po Italiji razseljenih Slovencev še povečali. Po prvi svetovni vojni in uveljavljanju fašizma se je odselilo nad 100.000 Slovencev in Hrvatov, obenem pa se je priselilo okrog 120.000 Italijanov, predvsem iz oddaljenih in kulturno zelo različnih predelov južne Italije. Več tisoč Slovencev je bilo zaradi poklicnih dolžnosti razseljenih po vsej državi. V obdobju po drugi svetovni vojni sta sledila dva vala pretežno političnih emigrantov iz območij, ki so pripadli Sloveniji: prvega so sestavljali politični begunci, pregnanci in razseljene osebe, ki so takoj po vojni ali pa kasneje prek begunskih taborišč v Italiji in Avstriji ostali v Italiji, predvsem v razvitem severnem in osrednjem delu, v večjih gospodarskih in urbanih središčih. Drugi val so sestavljali izključno Primorci, ki so sledili valu optantov iz cone B in nekaterih drugih primorskih predelov (skupaj jih je bilo nekaj nad 25.000); med njimi so bili tudi Slovenci. Opazen del slovenskih beguncev se je zadržal tudi na območju, ki ga sicer naseljuje avtohtona slovenska manjšina.

Večji del zunaj avtohtonega ozemlje razseljenih Slovencev pripada ekonomskim migrantom iz obdobja predvsem po drugi svetovni vojni. Zaprta meja, gospodarska recesija in načrtno zapostavljanje obmejnega območja so tamkajšnjemu slovenskemu prebivalstvu mnogokrat pospešili pot iz domače grude v urbanizirana ravninska območja ne le v zaledju Gorice, Trsta in Vidma, temveč tudi (in še bolj) v gospodarsko najprivlačnejšem predelu Italije v Piemontu. Obmejno območje kljub urbanemu značaju ni uspelo nuditi vseh razpoložljivih delovnih mest in mnogi so si jih bili primorani iskati drugje. Upoštevati je treba tudi dejstvo, da je bila slovenska skupnost z izjemo Beneške Slovenije že pretežno modernizirana, prisotna v nekmečkih poklicih in zato tudi prostorsko bolj mobilna. V obmejnem območju posebej v Trstu in Gorici se je po drugi svetovni vojni uveljavil koncept industrijskega razvoja, ki naj bi nadomestil izgubo prometa in trgovine. Ta industrija ni mogla nuditi dovolj delovnih mest, poleg tega pa so se v teh podjetjih zaposlovali zlasti begunci in optanti iz Jugoslavije. Zaradi tega je bilo odhajanje izven območja avtohtone poselitve trajen proces, a nikoli tako obsežen, da bi vzbudil večjo pozornost.

Po odprtju meje v šestdesetih in še posebej v sedemdesetih letih se je pričelo povečevati tudi število zdomcev iz Slovenije, ki so se zaposlovali predvsem v

industrijski Lombardiji s Torinom in Milanom ter v večjih mestih osrednje Italije. Veliko jih je kasneje za stalno ostalo v nove okolju. Po podatkih popisa leta 1991 je bilo v Italiji okrog 3000 oseb iz Slovenije na začasnem bivanju in delu. Zdomci prihajajo predvsem (skoraj 95 %) z območij zahodno od rapalske meje. Med njuni je več (okrog 2/3) žensk, kar je manj običajno za zdomske prilike (Zupančič, 1998a, Zupančič, 1998b).

S povečevanjem čezmejnega sodelovanja ob odprti meji se je v poznih sedemdesetih in v osemdesetih letih in pozneje razvilo tudi čezmejno zaposlovanje slovenskih delavcev in delavk z dnevnim vračanjem v Slovenijo. Čezmejne delovne dnevne migracije so postale pomemben vir socialnega ravnovesja v obmejnih območjih Slovenije posebej v devetdesetih letih, ko je zaradi specifičnih pogojev družbenopolitične in še zlasti gospodarske tranzicije propadla vrsta podjetij, ki so dotlej dajala delo. Odprta meja je nudila vrsto možnosti tudi dodatnega zaposlovanja v zasebnem sektorju, kot različne oblike pomoči na kmetijah, v gospodinjstvu, pri varstvu otrok in še posebej starejših oseb. V specifično skupino sodijo medicinske sestre. Po podatkih terenske raziskave dela v Italiji okrog 7000 oseb iz Slovenije (Zupančič, 2000). Bufon je v svoji obširni študiji ugotovil na Goriškem še nekoliko intenzivnejši čezmejni pretok delovne sile (Bufon, 1995). Več kot tri četrtine dnevnih delovnih migrantov na obmejnem območju v Italiji je žensk. Precej je tudi občasnega in sezonskega dela ter dela na črno. Čezmejno zaposlovanje z dnevnimi migracijami je prispevalo k sorazmerno močni povezanosti med ljudmi z obeh strani meje. Posredni rezultat je tudi vrsta čezmejnih porok, kjer pa gre v veliki meri za poročanje slovenskih deklet z ženini iz Italije in tudi večidel z Italijani.

Ostanki političnih emigrantov iz Slovenije, ekonomskih migrantov iz različnih obdobj ter sosledja zdomstva in čezmejnih delovnih migracij je mogoče le grobo oceniti številčni obseg slovenskih izseljencev v Italiji. Na podlagi primerjav številčnosti in trajnosti zdomstva in čezmejnih delovnih migracij ocenjujemo njihovo število na vsaj 10.000 (Zupančič, 2001). Zanesljivo bi bila številka večja, če bi bilo manj mešanih zakonov v pogojih prostorske razpršenosti, v katerih asimilacijski procesi razmeroma hitro napredujejo. Sem so vključeni tudi pripadniki slovenske manjšine, ki živijo zunaj območja avtohtone poselitve. O najpomembnejših jedrih je mogoče predvsem sklepati; statističnih podatkov in obsežnih empiričnih raziskav glede tega vprašanja namreč ni. Zanesljivo so ta jedra Videm, Padova, Torino, Milano, Rim; gotovo pa so prisotni tudi še v drugih večjih severno in srednjeitalijanskih mestih. Prostorsko razpršena populacija Slovencev v Italiji pomeni čedalje večji delež od skupin slovenske populacije. Vprašanje pa je, kako (in ali sploh) so vključeni v slovensko skupnost.

5. ZAKLJUČEK: SLOVENCİ V ITALIJI V INFORMACIJSKI DRUŽBI IN OB ODPRTI MEJI

Italija sodi med najpomembnejše države s prisotnostjo Slovencev kot manjšine, zdomcev, in izseljencev. Če vzamemo oceno SLORI, da živi na območju avtohtone poselitve, vključno z novimi jedri v Furlanski nižini okrog Vidma ter v zaledju Tržiča med 80.000 in 100.000 Slovencev, če je tam okrog 10.000 izseljencev in njihovih potomcev, okrog 3.000 zdomcev in okrog 7.000 čezmejnih dnevnim migrantov, skupno torej med 100.000 in 120.000 Slovenci in osebami slovenskega porekla. Po teh značilnostih sodi Italija takoj za ZDA in pred Nemčijo in Avstrijo.

Življenje v informacijski družbi ponuja vrsto priložnosti za oblikovanje povezav in sodelovanja na daljavo ter v končni posledici obranjanja in razvoja narodne identitete in posameznih elementov narodne pripadnosti. Medsebojno komuniciranje je predvsem odvisno od volje posameznikov, da se v to vključijo. Ta način je primeren zlasti glede na čedalje večjo prostorsko razpršenost in obenem tudi socialno razslojenost Slovencev v Italiji ter razlik med posameznimi skupinami. Tako se lahko oblikujejo interesne skupnosti.

Odpri meje že sedaj omogoča zelo živahno in tvorno sodelovanje od kulturne izmenjave do gospodarskega sodelovanja, različnih oblik partnerstva, sodelovanja med obmejnimi (in / ali) drugimi občinami do zahtevnega projektnega sodelovanja. Bližnji vstop Slovenije v EU bo še bistveno olajšal medsebojno komunikacijo in odpravil nekatere sedanje ovire. Vendar se je treba zavedati tudi dejstva, da se lahko manjšini (in drugim) izrazito povezovalna vloga ob odprti meji tudi povsem izmuzne iz rok. Tem procesom že lahko sledimo, saj se s prevzemi podjetij in strateškimi partnerstvi v osrednjih predelih Slovenije in tudi na Hrvaškem bliža čas, ko za nujne posredovalno vlogo pripadnikov manjšin ne bodo več toliko potrebovali. Zato ostaja predvsem izziv iskanja novih prostorskih in družbenih funkcij narodnih manjšin, izseljencev in tudi zdomcev ob zgolj administrativni meji.

6. LITERATURA

- Bratuž L., 1990, Kulturno življenje Slovencev v Italiji, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 73-82
- Brezigar B., 1990, diskusijski prispevek, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 206-207
- Bufon M., 1992, Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost, SLORI in ZIFF, ZTT, Trst, 223 str.
- Bufon M., 1995, Prostor, meje, ljudje. Razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem, SLORI in ZIFF, Trst, 439 str.
- Bufon M., 1991, Nacionalne manjšine in njihova funkcija v mednarodnih integrativnih procesih: iluzija ali realnost?, Narodne manjšine danes in jutri, SAZU, Ljubljana, 87-95
- Bufon M., 2001, Politična geografija 1, Politična geografija 2, FF, Ljubljana
- Bogatec N., Bufon M., 1999, Slovenske šole v Tržaški in goriški pokrajini, SLORI, Trst, 192 str.
- Čermelj L., 1945, Life and Death. Struggle of National Minority (The Jugoslavs in Italy), Ljubljana 1945, 219 str.
- Čermelj L., 1953, Istra pod Italijom, Beograd
- Die Minderheiten in Alpen-Adria Raum, 1990, Klagenfurt, str. 69-91
- Erjavec F., 1940, Slovenija in Slovenci, Slovenska straža, Ljubljana, 95 str.
- Ferenc T., Kacin Wohinz M., Zorn T., Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945, DZS, Ljubljana, 326 str.
- Gestrin F., 1998, Slovanske migracije v Italijo, Slovenska matica, Ljubljana, 295 str.
- Grafenauer B., 1990, Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 17-30
- Jazbec B., 1994-1995, Čezmejno gospodarsko povezovanje in integracija ob italijansko - slovenski meji skozi izkustvo Slovencev v Italiji, Razprave in gradivo, 29-30, INV, Ljubljana, str. 77-84
- Jeri J., 1961, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja, Cankarjeva založba, Ljubljana, 379 str.
- Kacin Wohinz M., Pirjevec J., 2000, Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000, Nova Revija, zbirka Korenine, Ljubljana, 336 str.

- Klemenčič V., 1990, Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, v Avstriji in na Madžarskem, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 31-46 (ur. A. Vratuša)
- Klemenčič V., 1996, Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije, Dvojezičnost na evropskih mejah: Primer Kanalske doline, SLORI, Trst, str. 59-75 (ur. S. Venossi, I. Šumi)
- Komac M., 1993, questi Slavi bisogna eleminarli. Usoda Beneške Slovenije, Razprave in gradivo, 28, INV, Ljubljana, 124-135
- Komac M., 1994.1995, Slovenska manjšina na Goriškem, Razprave in gradivo, 29-30, INV, Ljubljana, str. 63-76
- Lavrenčič Pahor M., 1994, Primorski učitelji 1914-1941, ZTT, Trst, 542 str.
- Lük A., 1996, Medetnični odnosi v sociolingvistični perspektivi, Dvojezičnost na evropskih mejah. Primer Kanalske doline, SLORI, Trst, str. 131-150 (ur. S. Venossi, I. Šumi)
- Moritsch A., 1996, Der Prozess der nationalen Differenzierung in der Region Dreiländereck bis 1918, Dvojezičnost na evropskih mejah. Primer Kanalske doline, SLORI, Trst, str. 77-88 (ur. S. Venossi, I. Šumi)
- Novak V., Zwitter F., 1945, Oko Trsta, Beograd, Državni izdavački zavod Jugoslavije, 428 str.
- Od fašističnega Škvadrizma do pokolov v Rižarni (S poročilom o procesu), 1978, 2. Izdaja, Trst, 166 str.
- Pahor M., 1998, Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj. Pregled gospodarskih dejavnosti Slovencev na področju sedanje dežele Furlanije Julijske krajine, SGZ, Trst, 264 str.
- Pahor M., 1996, Jadranska banka v Trstu. Blesteča in tragična zgodba največjega slovanskega denarnega zavoda v Trstu, SLORI in NŠK, Trst, 303 str.
- Rutar S., 1899, Beneška Slovenija, Matica Slovenska, Ljubljana
- Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, 1975, Ljubljana, 657 str. (ur. Jeri J., Kušej G., Klemenčič V., Polič S.)
- Slovenci v zamejstvu in po svetu, 2000, DZRS, Ljubljana, 119 str.
- Stanovčič V., O nekim metodološkim vprašanju proučavanja položaja jugslovenskih narodnosti u susednjim zemaljama, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 53-62 (ur. A. Vratuša)
- Steinicke E., 1991, Friaul Friuli. Bevoelkerung und Ethnizitaet, Innsbrucker Geographische Schriften, Innsbruck, 224 str.

- Steinicke E., 1996, Das Humangeographische Differenzierung des Kanaltals innerhalb der Montagna Friulana, Dvojezičnost na evropskih mejah: Primer Kanalske doline, str. 103-130 (ur. S. Venossi)
- Stranj P., 1990, diskusijski prispevek, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 208-209 (ur. A. Vratuša)
- Stranj P., 1999, Slovensko prebivalstvo Furlanije Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi, SLORI, Trst, 362 str.
- Stuhlpfarrer K., 1996, Das Kanaltal 1918-1945, Dvojezičnost na evropskih mejah: Primer Kanalske doline, SLORI, Trst, str. 89-102 (ur. S. Venossi, I. Šumi)
- Stupan M., 1938, Slovensko ozemlje, Ljubljana, 257 str.
- Šumi I., 1996, Standardna in narečna slovenščina v Kanalski dolini: vzorci učenja in rabe, Večjezičnost na evropskih mejah, SLORI, Trst, str. 177-191 (ur. S. Venossi, I. Šumi)
- Venossi S., 1996, Slovenci v Kanalski dolini, Večjezičnost na evropskih mejah, SLORI, Trst, str. 45-50 (ur. S. Venossi, I. Šumi)
- Vratuša A., 1990, Nekatere značilnosti današnjega položaja Slovencev v Avstriji in Italiji, Narodne manjšine, SAZU, Ljubljana, str. 173-186
- Zwitter F., Šidak J., Bogdanov V., 1962, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Slovenska matica, Ljubljana, 231 str.
- Zupančič J., 1998, Slovenci v zamejstvu, Geografski atlas Slovenije, DZS, Ljubljana, 174-177
- Zupančič J., 1998, Zdomstvo, Geografski atlas Slovenije, DZS, Ljubljana, 170-171
- Zupančič J., 2000, Čezmejne dnevne delovne migracije na schengenskih mejah Republike Slovenije, raziskovalna naloga, Inštitut za geografijo, Ljubljana
- Zupančič J., 2001, Slovensko izseljenstvo v Evropi po drugi svetovni vojni, Slovensko izseljenstvo, Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenške matice, Ljubljana, str. 291-299

